

LELKIPÁSZTOR

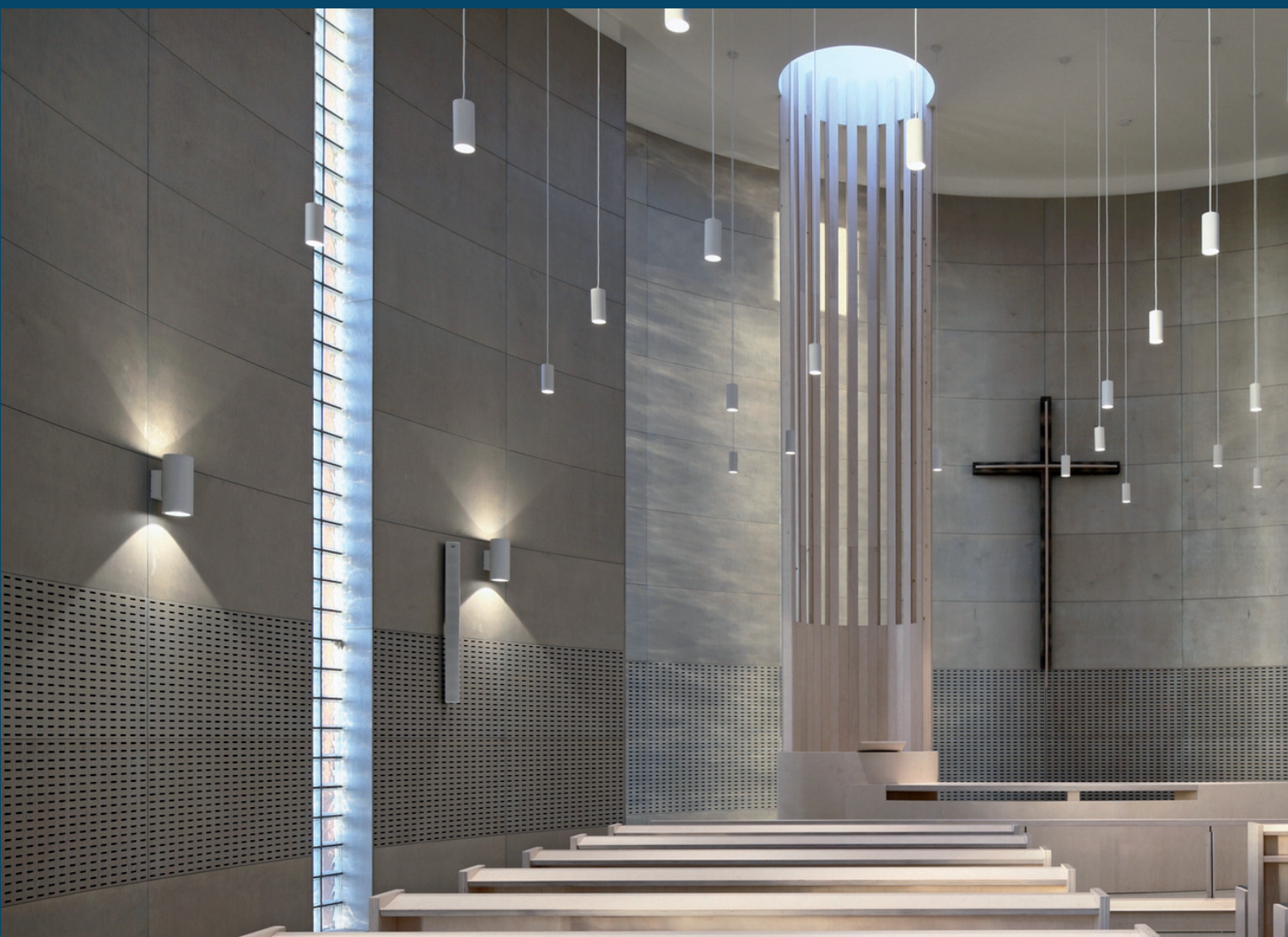
EVANGÉLIKUS TEOLÓGIAI SZAKFOLYÓIRAT

Horváth Orsolya \ Hármass valóság szerkezet Luthernél. A lelkészek
szolgálatba állítása (1523) című irat alapján

Csermely Péter \ Az evangélikus szerzetesi közösségek. A tanítványi lét
megélésének lehetséges formái az evangélikus egyházban

Blázy Árpád \ Újra az Eucharisztia kezdeteiről – különös tekintettel Jusztinoszra. I. rész

Erdélyi Csaba \ Kereszténység a börtönviszonyok között. Pasztorációs lehetőségek
a magyarországi büntetés-végrehajtási intézetekben

Hármas valóság szerkezet Luthernél

A lelkészek szolgálatba állítása (1523) című irat alapján*

■ HORVÁTH ORSOLYA

Új ontológia Krisztusban

Gallus Cahera 1523-ban több hónapot töltött Luther közelében, Wittenbergben. Ebben az időszakban tájékoztatta őt a cseh huszitizmus kihívásairól, különös tekintettel az úgynevezett kelyhesek irányzatának lelkészi szükségleteiről. Ezeknek a beszélgetéseknek a hatására írta meg Luther ugyanebben az évben a *De Instituendis Ministris Ecclesiae, ad Clarissimum Senatam Pragensem Bohemiae (Hogyan kell beiktatni az egyház szolgáit? A csehországi Prága nagytekintélyű városi tanácsának!)* című könyvecskét (WA 12: 169–196; LDStA 3: 575–647).¹ Számos elemző tanulmány született ennek az iratnak a kapcsán – mind idegen, mind pedig magyar nyelven –, hiszen Luther ebben a szövegben erőteljesen érvel az apostoli szukcesszió önmagában elégtelen volta mellett ahhoz, hogy valaki lelkészi szolgálatot tölthessen be, másrészt, ettől elválaszthatatlanul, az egyetemes papság tanítása mellett. Hiszen ha az apostoli szukcesszió nem jelent garanciát a lelkészi szolgálat betöltésére, akkor e szolgálatnak más úton-módon kell elnyernie a legitimitását, amelynek alapja egyedül az egyetemes papság lehet, azaz az ígét hallgató, olvasó, Krisztushoz imádkozó gyülekezet. Az általam megismert elemzések ennek megfelelően mindenekelőtt az ekkleziológiai teológia, valamint az egyháztörténet területéhez tartoznak (pl. REUSS 2009; TUBÁN 2018–2019; WENDEBOURG 2017).

A következőkben arra teszek kísérletet, hogy a szóban forgó szöveg egy olyan lehetséges olvasatát nyújtsam, amely a történeti és egyházszerkezeti kérdések mögé igyekszik hatolni, hogy felmutasson valamit Luther ontológiájából, azaz

annak a rétegnek a működéséből, amelyre egyáltalán Luther Krisztus-középpontú gondolkodásának egyes konkrét elemei visszavezethetők, és amely egyúttal Luther Krisztus-középpontú felfogásából született. Véleményem szerint a szóban forgó iratban nagyszerűen megmutatkozik ez a valóság szerkezet, ezért választottam elemzéseim kiindulópontjául. Reményeim szerint ez az ontológiai vázlat egyúttal saját értelmére is rávilágít, és megmutatkozik majd e vizsgálódások tágan értett gyakorlati teológiai haszna, elsősorban a teológiai antropológia és hermeneutika területén.

A szóban forgó iratban is világosan megjelenik, hogy Luther gondolkodása radikálisan Krisztus-középpontú. Ez a Krisztust centrumba helyező világlátás az, ami miatt egyrészt a korábbi görög ontológia egészében hasznavehetetlené válik, másrészt viszont a reneszánsz-humanista ontológia is elégtelennek bizonyul – ahogy a későbbi, fenomenológiai-egzisztencialista ontológiák (akár közvetlenül ki sem fejtett formájukban) is. Miért és hogyan követel Krisztus valósága új világlátást, új ontológiát? Ennek felismerése és radikális végigvitele egyébként véleményem szerint egyedül Lutherre jellemző a korabeli és a későbbi reformátorok közül. Először vegyük sorra, milyen erre vonatkozó gondolatmenetekre bukkanhatunk a szövegben.

Luther kétféle papságot különböztet meg. Az egyik a pápai felszenteléssel bíró papság, amely – ennél az iratnál maradvá: legalábbis a korabeli Csehországban – bár számos tevékenységi kört tud magáénak, működése illegitim. Noha az egyházi rendbe való beiktatásuk által részesülnek az apostoli szukcesszióban, mivel azonban nélkülözik a Szentírás² és a Szentleket, felszentelésük nemhogy semmit sem ér, hanem egyenesen káros. A másik papság az, amely tudatosan az ige szerint érti és gyakorolja papságát. Nekik nincs szükségük for-

* A tanulmány a KRE BTK 20739B800 számú kutatási projektjének (A protestáns fundamentalizmus történeti és teológiai vizsgálata) keretében készült.

¹ A tanulmányban Gromon András fordításában idézzük. (Megjelenés előtt a LVM 3-ban.)

² Vö. Luther kategorikus kijelentésével: „Mert az ige nélkül semmi sem áll fenn az egyházban. És kizárólag az ige által áll fenn minden.” (WA 12: 173)

mális, megvásárolt felszentelésre, bátran működhetnek enélkül is, az ige, a Szentlélek és a hívó gyülekezet legitimálja őket. Leegyszerűsítve arról van szó, hogy az egyik papság hamis, míg a másik igaz. Bár Luther beszél arról az esetről is, amikor a hamis papságba való felvétel ellenére tartozhat valaki aztán az igaz papság körébe, de ez esetben is jobban szeretné, ha ez az igaz pap megtagadná korábbi hamis felszentelését, a megkülönböztetés tehát itt nagyon élesen és határozottan jelenik meg.³ A megkülönböztetés azonban az ige mentén történik: Luther ezzel az ige mellett és – ahogyan jeleztük – nem önmagában a hivatal vagy a felszentelés ellen foglal állást.

A maszk jelentése

Luther a hamis papságot sajátos fogalmisággal írja le, ez vezet majd minket a feltárni kívánt valóság szerkezet felé. A Luther által leginkább kedvelt kifejezés a kortárs hamis papság jellemzésére, legyen szó akár a püspökökről, akár a miséző papokról, a *Larva* szó, ami ’bábut’, ’maszkot’ vagy ’maskarát’ jelent. Ez a fordulat azonban sokféle jelentésárnyalatot hordoz magában. Ezért a következőkben azt kérdezzük, hogy mit jelent a *maszk* kifejezés ebben az összefüggésben – hiszen a most számunka meghatározó probléma szempontjából a *maszk* értelmezésének módja döntő jelentőségű, ahogyan látni fogjuk.⁴ Maszknak hívhatjuk ugyanis egyrészt azt, ami előttünk áll ugyan, de belül üres, azaz csak valaminek a felszínével vagy látszatával találkozunk. Ebben az esetben a maszk az, ami azt mutatja számunkra, hogy van, miközben nincs. A *maszk* szó másik jelentése lehet az, amikor a maszk elfed, eltakar valamit. Ekor a maszkot úgy értjük, hogy belül úgyszólván nem üres, hanem telt azzal, amit fed, amire ráhúzzák, amit takar. Ez utóbbi esetben a maszk nemcsak létezőként mutatja fel a nemlétezőt, hanem másképp létezőként mutatja fel a létezőt. Az e két értelmezés közötti különbség abban rejlik, hogy míg az első csupán azzal számol, hogy a maszk a valóság illúzióját kelti, addig a másik tekintettel van arra is, hogy a valóság illúzióját csakis a valóságon lehet kelteni. Hétköznapi példával élve: egy kisfiú formájú fabábu élő kisfiúként tűnhet fel egy bábjátékban, miközben természetesen nem az: beszél, mozog, nevet, sír stb. Ez az első jelentés. De csak azért keltheti a valóság illúzióját, azaz csak azért tűnhet fel igazi kisfiúként a bábjátékban, miközben nem az, mert olyan, mint egy igazi kisfiú, aki igazából létezik. Nem egy igazi kisfiúnak kell csetleni-botlani a bábjátékban, de csak miatta szerepelhet fabábu igazi kisfiúként a játékban. Ez a második. Az első értelmezésben tehát röviden csak annyit állítok, hogy nincs mint valóság. Az utóbbiban viszont azt ál-

³ „Aki azonban e maszkok által került hivatalba, nos, az éljen a hivattal, és ezentúl tisztán és méltón gyakorolja azt: hagyja abba az áldozati szolgálatot, és tanítsa Isten igéjét és vezesse a gyülekezetet. Egyébként szívből ítélje el és vesse meg a felkenést és az egész felszentelést, amely által hivatalba jutott.” (WA 12: 174)

⁴ Jelen tanulmányt inspiráló előzményként lásd FABINY 2021, kül. 65–74. o.

lítom, hogy van mint a valóság látszata. Az utóbbi értelmezés természetesen nem zárja ki az előbbi, sőt feltételezi, ám az előbbi nem foglalja magában szükségképpen az utóbbi. A két értelmezés megkülönböztetése véleményem szerint azért nélkülözhetetlen – ahogy remélem, majd látni is fogjuk –, mert csak ez az utóbbi értelmezés teszi lehetővé, hogy a hazugságnak megadjuk az öt megillető ontológiai rangot, amelyet csak a valósághoz való viszonya által nyer el. A hazugság, ahogyan erre még a továbbiakban ki fogunk térni, ennek megfelelően nem a valóság – vagy igazság – pusztá tagadása, hanem egy álvalóság vagy alternatív valóság állítása.

Melyik értelmezés jelenik meg Luthernél itt, a szóban forgó szövegben? Amikor a *maszk* kifejezés szóösszetételben vagy birtokos viszonyban jelenik meg, akkor Luther következetesen a hazugsághoz kapcsolja azt a következőképpen: „Mivel azonban abszolút biztos, hogy a mise nem áldozat, ahogyan az is, hogy a gyónás, amiből előírást akarnak csinálni, nem előírás, és hogy mindkettő sokkal inkább emberi találmány, kieszt istenkáromlás, csalás és ámitás, ebből világosan következik, hogy e szent felszentelések által senki sem válik Isten előtt pappá vagy szolgává, hanem csupán a hazugság és a hiúság maszkjává...” (WA 12: 174)

Mivel azok a cselekmények, amelyeket e papok hirdetnek, csak találmányok, kiöltött dolgok, csalások és ámitások, az ezeket képviselő papok is csak maszkjai lehetnek a hazugságnak. Másutt előkerül az ugyancsak jellegzetes „látszatkeresztény” összetétel is (WA 12: 187), ami a hazugság jelentését segíthet tisztázni ebben az összefüggésben: a látszat nem pusztán tagad, hanem állít. Luther minden bizonnyal azért nevezheti látszatkeresztényeknek a hazug maszkként jellemzett papokat, mert nemcsak annak illúzióját keltik tevékenységükkel, hogy papok, hanem az eminens értelemben vett (azaz az ige alapján értett) papságot hamisítják meg, ahhoz képest egy alternatív papság valóságát hozzák létre. Számomra úgy tűnik, a hazugságot ebben az összefüggésben az utóbbi esetben értjük a lutheri intenciók szerint.

Színház és festett kép

Az, hogy Luther e hamis papok – persze ezúttal főleg püspökök – díszes öltözékéről beszél, külön figyelemre méltó. Hiszen a díszes öltözék valóban rajtuk van, ez nem metafora, mint a maszk: „drágakövekkel kirakott püspöksüvegekről” és „aranyozott öltözetekről” (WA 12: 174) beszél, amelyek mind elhagyhatatlan részei a „parádának” (WA 12: 187) – az iménti idézetben ezért is jelenhetett meg a hazugság maszkja egyúttal a hiúság maszkjaként.

Az öltözetre való hivatkozás nyomán, még ha a bábu példájával direkt nem is akartam előzetesen meghatározni az elemzés jelen szakaszának irányát, már akaratlanul is a színjátás felé tapogatózunk Luthert követve. És ahogyan az iménti idézet folytatásából kiderül, nem haladunk rossz irányba.

„Mivel azonban abszolút biztos, hogy a mise nem áldozat, ahogyan az is, hogy a gyónás, amiből előírást akarnak csinálni, nem előírás, és hogy mindkettő sokkal inkább emberi találmány, kieszelt istenkáromlás, csalás és ámitás, ebből világosan következik, hogy e szent felszentelések által senki sem válik Isten előtt pappá vagy szolgává, hanem csupán a hazugság és a hiúság maszkjává, amennyiben áldozatot mutat be ott, ahol nincs áldozat, és bűnt bocsát meg ott, ahol nincs kit vádolni – mint az a színész, aki üres színházban tréfálkozott és gesztikulált.” (WA 12: 174)

A hamis papok tehát olyanok, mint a színészek az üres, nézők nélküli színházban. Az üres színház és a kitalált, nem létező papi aktusok gyakorlása között, azt hiszem, nem egyértelmű az összefüggés, mert nem egyenes ágú, de a hamis pap színészhez való hasonlítása világos: színész ő, aki szerepet alakít, azaz eljátszik valakit, aki nem ő. A hazugság papi maszkja tehát végső soron olyan, mint a színész szerepe: a valóság illúzióját kelti, építve a valóságra. A valóság mély ismerete, sőt léte nélkül nem lehet annak illúzióját keltetni és alternatív valóságot létrehozni. Ahogyan korábban mondtuk: a maszk nem csupán tagad, hanem a tagadotthoz képest valami újat állít.

Ám Luther nemcsak a színházat idézi elénk a hamis papság kritikája során, hanem a festészetet is. „Íme, miközben egyedül ők akarnak azok lenni, akik imádkoznak a népért, semmi mássá nem váltak – mivel Isten csodálatosképpen így akarja –, mint imádkozók festett képeivé, amennyiben gonoszságukkal, amellyel meg akarták hazudtolni Istent és az embereket, szükségképpen önmagukat csapják be.” (WA 12: 186–187)

Vizsgálódásunk szempontjából a festmény emlékezetbe idézése nem hoz újat a színészre való hivatkozás mellett, ám megerősíti a hazugságról korábban mondottakat, hiszen a festmény, ahogy a színész is, annak illúzióját kelti, hogy ábrázolása a valóság. Luther természetesen a festett kép esetében még nem gondolhatott nonfiguratív festészetre, hanem kizárólag olyanra, amely az érzékelt valóságot igyekszik megörökíteni a táblán. Luther e művészetekre való hivatkozásaira még vissza fogunk térni, amikor már teljesebben állnak előttünk az egyes részletek. Ám e hivatkozások kapcsán nem fogunk átevezni a szűkebben értett művészetelmélet vizeire, hanem mindvégig ontológiai érdeklődésünket igyekszünk követni.

A különböző nézőpontok lehetősége

Az eddigi megfontolások alapvetően letisztultnak mutatják Luther gondolkodását a hamis papság kritikájában megmutatkozó valóságszerkezetről: úgy jelent meg ugyanis, hogy Luther a valóság mellett a hazugságról úgy beszél – mi legalábbis így találjuk –, mint ami egy álvalóságot teremt vagy egy alternatív valóság illúzióját kelti. A helyzet akkor kezd bonyolultabbá válni, amikor Luther beemeli a különböző

nézőpontok kérdését is a gondolatmenetbe. Mint kiderül, a valóság (igaz papság) és a hazugság (hamis papság) nem egyformán jelenik meg mindenki számára: különböző nézőpontok lehetségesek. A kérdés mindenekelőtt a következőképpen merül fel: „[A püspökmazkok] a lelkek helyett köveket, oltárokat és harangokat keresztelnek meg, holt és lélektelen tárgyakat, amelyek olyan fogékonyak a keresztiségre, amilyen fogékonyak ők maguk az igazságra! Ez olyan esztelenség és olyan téboly, hogy szét kellene pukkadnod a nevetéstől, amikor – eltekintve az eset komolyságától – elnézel egy püspököt e játékok során. De ha a Lélek szerint szemléled ezt az istenkáromló tevékenységet, akkor a felháborodástól kiugorhatnál a bőrdöböl.” (WA 12: 174)

Már itt érzékelteti Luther a problémát, hogy attól függ, hogyan ítélünk a maszkok színjátékáról, hogy hogyan tekintünk rá: ha a Szentlélek nélkül, nevetünk, ha viszont a Szentlélekkel, felháborodunk. A Luthernél ebben az iratban megjelenő valóságszerkezet feltárásánál nem kerülhetjük meg tehát annak a nézőpontnak a kérdését, amely számára a maszkok megjelennek, ami erősen megbonyolítja a szóban forgó kérdést. Azt már most érdemes előrebocsátani a várható konklúzióknak utalva, hogy szembetűnő, hogy Luther nem állítja azt, hogy ez a színjáték érzékelhetetlen lenne a Szentlélek nélkül, azaz úgymond a természetes szem is láthatja az ámitást, és számára is megmutatkozhat, hogy a színjáték csak komédia, amelyen épp azért lehet nevetni, mert tudatában vagyunk annak, hogy ez csak a valóság illúziója. (Persze kapcsolódva korábbi megállapításainkhoz, ha nem lehetne belefeledkezni egyúttal, azaz a komédia nem tudna koherens álvalóságot teremteni, akkor nem nevetnénk rajta, egyszerűen csak nem értenénk.) A Szentlélek szeme előtt azonban a színjáték tragédiaként mutatkozik meg, mégpedig minden bizonnyal azért, mert Isten Lelke számára tud botrányként megjelenni az isteni valóság megcsúfolása. Tehát ez a hely is, úgy tűnik, alátámasztja a korábbi, *maszkra* vonatkozó érvelésünket: a Szentlélek látja a maszk álvalósága által elfedett és meghazudolt isteni valóságot.

Vakság és látás

A nézőpontok kérdésének beemelésével Luther érzékenyen problematizálja az ontológiai kérdést. Ez a problematizálás kétségtelenül akkor jut a csúcspontra, amikor az oldás és kötés papi jogosultsága kapcsán azt mondja: „Ha viszont valaki [ti. a pápisták] mit sem tud a hitről, és nem ismeri Krisztust, akkor lehetetlen látnia, hogy Isten szerint mi bűn, és mi nem. A hitelenség vaksága ugyanis arra kényszeríti őket, hogy jónak nevezzék azt, ami rossz, és rossznak nevezzék azt, ami jó, és így teljességgel tévútra jussanak.” (WA 12: 185)

Az ebben a gondolatban tükröződő teológia már a korai Luthernél kifejezetten megjelenő, sőt a Luther gondolatait szervező felismerés újbóli megfogalmazása. Ez a teológia a

*Heidelbergi disputációban*⁵ már 1518 tavaszán kiforrott alakjában jelenik meg. Ebben a most előttünk álló 1523-as iratban Luther arról beszél, hogy a hitelenség vakká tesz, de nem akárhogyan. Ez esetben ugyanis nem olyasfajta vakságról van szó, amely egyszerűen nem lát, azaz amely számára nem érzékelhető az, ami a látás számára érzékelhető, hanem a hitelenség vakságának a sajátossága az, hogy lát, csak hogy éppen ellenkezőleg, mint ahogyan a dolog előtte van – ez ennek a vakságnak a *differentia specificája*. Ez azt jelenti, hogy egyrészt hamis valóságot vagy álvalóságot tételez valóságnak – ami ugyancsak alátámasztja korábbi, a maszk fogalma kapcsán megfogalmazott tézisünket –, másrészt, ezzel szoros összefüggésben, nincs tudatában vakságának, ezért is nevezheti Luther ezt a vakságot öncsalásnak (WA 12: 187). Ha a vakság nem látja a dolgot, hanem csak úgy mond sötétséget lát, akkor tudja, hogy vak. Ám ha a dolog helyett másik dolgot lát, akkor úgy véli, hogy lát. Mit is lát a vakság Luther e megfogalmazása szerint? Nem semmit, nem is egyszerűen mást, hanem annak éppen az ellenkezőjét, ami előtte van, tehát ez a vakság, nevezzük most így, ellentételező vakság: felcseréli a bűnt azzal, ami nem az, a rosszat jónak mondja, és a jót rossznak. Ami e vakság számára ellentétesen jelenik meg, az e vakság számára koherens álvalóságot képez, ezért lehet meggyőződve arról, hogy lát. E látszatvalóság nélkül ez nem lenne lehetséges.

Luther itt megjelenő gondolatmenete szerint azok a vakok, akik „mit sem tudnak a hitről, és nem ismerik Krisztust”, jelen esetben a kortárs hamis papok. A hitelenség álvalóságot valóságnak tételező vaksága mellett tehát létezik egy másik nézőpont is, amely ugyanaz, mint amit korábban Luther a Szentlélekhez kötött. E látás számára robban be az az új, mondhatni forradalmi ontológia, amelynek Krisztus a centruma. Próbáljuk meg e tanulmány kereteit nem feledve vázolni, miért jelent Krisztus valósága egy új, máshoz nem hasonlítható, ezért forradalminak nevezhető ontológiát. Luther azt írja, hogy Krisztus által válik csak láthatóvá, hogy mi bűn, és mi nem az. Ami röviden azt jelenti – néhány gondolati lépést most nem kifejtve –, hogy egyedül Krisztus által mutatkozik meg a valóság, ami ebben a kontextusban természetesen azt jelenti, hogy Isten valósága. Krisztus eszerint nem egy lehetséges módja Isten valósága megmutatkozásának, hanem az egyetlen. Hogyan történik azonban ez a megmutatkozás? Ebben az iratban ez a kérdés nincs részletesen kifejtve, ám e gondolatmenet egészét is átjárja, mintegy búvópatakként. Az Atya megmutatkozása a bűneset következtében nem lehet közvetlen, hanem csakis közvetett, mégpedig mivel – János evangéliumának szóhasználatával élve – a világosság nem egyáltalán, hanem a sötétségben és a sötétségen jelenik meg.⁶ Megjelenésében ezért elkerülhetetlen a közvetettség, amely ezúttal is ellentételező, ami azt jelenti, hogy Isten gazdagsága szegény-

séggként, dicsősége megvetettséggként, uralma szolgálatként, hatalma kiszolgáltatottsággként stb. jelenik meg.⁷ Így viszont rettentő zavarban találjuk magunkat. Az Atya Krisztusban ellentételező közvetettségben jelenik meg? Ezek szerint Isten is maszkot húz, és másként, épp önmaga ellentétéként jelenik meg? Nem erről szól a kereszt, és nem épp ezért az értelem botránya? Ám ha így van, hogy hogy nem válik ez a maszk, Isten sötétségben való megjelenésének maszkja hazugsággá, álvalósággá, a valóság illúziójává, ahogyan ezt a hamis papok és a hitelenség vakságának lutheri jellemzése során láttuk?

Elfedő látszat és feltáró látszat

Luther radikális paradoxontológiájának egyik leginkább meghatározó eleme az, hogy hogyan gondolkodik a látszatról, végső soron mondhatjuk azt is, hogy a megjelenőről, a maszkról. Gondolkodásában ugyanis következetesen végigvisz egy megkülönböztetést, még ha rendszeres, elméleti munkában nem is fejt ki ezt. Kétféle látszatról beszél, amelyeket így írhatnánk le: elfedő látszat és feltáró látszat. Az elfedő látszat eltakarja a valóságot, hogy egy álvalóságot állítson a helyébe – ahogyan ezt a szóban forgó szöveg kapcsán igyekeztünk kifejteni. De nem csak hazug látszat létezik. Sőt, a hazug látszat feltétele is az a látszat, amely feltár: tudniillik ami nem azért látszat, mert eltakarni akar, hanem ellenkezőleg, megmutatni. Ha a valóság, amelyet meg akarunk mutatni, attól, akinek ezt meg akarjuk mutatni, olyannyira más természetű, akkor a közvetlen megmutatás lehetetlen, a megmutatás csak indirekt lehet. Ez esetben tehát a látszat nem megcsal, hanem ellenkezőleg: látáshoz vezet. Isten maszkjai ilyen látszatok. Azért van tehát rájuk szükség, mert – maradva a jánosi szóhasználatnál – a világosság a sötétségben jelenik meg.

Krisztus ontológiailag azért jelent forradalmat, mert a látszat, a megjelenés fogalmát írja újra: Isten benne emberként jelenik meg és válik láthatóvá, de úgy – és itt a krisztológia csúcspontja –, hogy az emberi alak⁸ nem valóságot elfedő, hanem azt feltáró, mégpedig indirekt módon, ami végső soron azért lehetséges, mert az emberi alak bevonódik az istenvalóságba. Ha elfogadhatónak tartjuk a megkülönböztetés érdekében az igaz látszat fogalmát, akkor az igaz látszat paradoxont jelent: az indirekt megjelenés maga a megjelenő részévé válik. Maradva az eddigi szóhasználatunknál, és egyúttal próbálva nem megijedni tőle: az igaz látszat az a paradoxon, amikor a valóság ellentétét mutató maszk mögött rejlő valóság azonos a maszkkal. Az ebben az azonoságban elrejtőzve feltáruló valóság ontológiai rangja magasabb a nyíltan megmutatkozó valóságnál, hiszen magához

⁷ Vö. Luther 1530-ból való megfogalmazásával: „Mert ez a mi Urunk Istenünk dicsősége, hogy méltóságát, bölcsességét és hatalmát szegény, ostobaság és gyengeség által jelenti ki.” (WA 32: 121; LVM 6: 368. o.)

⁸ Alak, forma – Fil 2,5–11-ből való kifejezés (gör. *morphé*).

⁵ Magyar nyelven Nagybockai Vilmos fordításában (LUTHER 1999).

⁶ Lásd mindenképp János evangéliumának prólogusát.

emeli a tőle különváltat is, azt, amely számára valóságként akar megjelenni. Mielőtt nagyon úgy érezhetnénk, hogy érdek nélküli spekulációkba bonyolódtunk, igyekszem elmondani, miben látom ezeknek a megfontolásoknak az értelmét.

Egyrészt a szóban forgó szöveg úgy beszél Krisztusról, mint aki által egyedül lehet látást nyerni a valóságra, nélküle az ember vak. Ezért írja Luther: „Most, amikor a dolog [mármint a papi hivatalban rejlő sokféle hamisság] átlátszóvá és nyilvánvalóvá vált, nem szabad továbbra is kigúnyolni és kicsúfolni Istent, hanem úgy kell kerülni ezeket a hazug maszkokat, mint a lelkek legrosszabb pestiséit és Isten egyházának leggyalázatosabb csúffá tételét.” (WA 12: 174)

Mi ez a *most*, amiről itt Luther beszél? Most lepleződött le a hazugság, és vált „átlátszóvá és nyilvánvalóvá” a színjáték mibenléte, mert most lett Krisztus ismeretes (újra) az ő igéje, azaz a Szentírás által. Számunkra ebből az az érdekes, hogy Krisztus valósága áttetszőséget teremt, a dolgok annak mutatkoznak jelenlétében, amik. Krisztus valósága pedig a hit számára válik jelenvalóvá. Másrészt azonban a hit számára megjelenő Krisztus-valóság, amely áttetszőséget teremt, maga korántsem áttetsző, hanem – ahogyan igyekeztem kifejezni – maga az elrejtőzésben feltáruuló istenvalóság. Semmihez sem fogható, előzmény nélküli ontológia ez: a Krisztusban rejtőző-feltáruuló istenvalóság paradoxona szül áttetszőséget az álvalóság vonatkozásában. Mindkét ágra csodálkozva tátva marad az ember szája: a paradoxon áttetszőséget szül, lefejt a hazug maszkokat, és a paradoxon (azaz az igaz látszat, nem pedig a nyilvánvaló valóság) szül áttetszőséget. Krisztusban tehát a teljes, addig bevett ontológiai struktúra felborul, és később sem tud egyetlen ontológiai struktúra sem helyet adni egy olyasféle valóságnak, mint Krisztus.⁹ Ennek illusztrálására a következőkben hátrafelé, a görög, platóni hagyomány felé tekintek. Ezzel a pillantással is az a célom azonban, hogy a Krisztus-középpontú ontológia sajátlagosságát még világosabban lássuk, miközben egyúttal ennek apropóján a konklúziót is igyekszem megfogalmazni.

A platonikus és a Krisztus-középpontú ontológia

A görög-platóni hagyományban a létrangsor aszerint szerveződik, hogy az adott réteg mennyire van közel vagy távol a nyílt valóságtól: minél közelebb, annál inkább része van

⁹ A modern kor legjelentősebb ontológiáját minden bizonnyal Heidegger dolgozta ki a *Lét és időben*. A mi szempontunkból főképp a mű bevezetése figyelemre méltó, ahol Heidegger megkülönbözteti egymástól a fenomént, a látszatot és a jelenséget. A fenomén magát mutatja meg, a látszat úgy mutatja meg magát, amilyen nem, a jelenség pedig nem-megmutatkozást jelent (HEIDEGGER 2007, 45–49. o.). Ebben a struktúrában az a fajta megjelenés, amelyről itt igyekszünk gondolkodni, nem helyezhető el, ahhoz ugyanis számolni kellene azzal a – nevezzük így – paradox látszattal, amely magát olyannak mutatja meg, amilyen nem, miközben e megmutatkozásban olyan is, amilyen nem.

az igazságban, ezért a létrangsor előkelőbb helyét foglalja el.¹⁰ Ezért a nyílt valóságnál az a tapasztalt valóság, amelyet élünk, amely részeseül ugyan a nyílt valóságból, de ahol ez rejtve-keverve jelenik csak meg, alacsonyabb rendű; ennek visszatükröződései pedig, amelyek a tapasztalt valóságnak is csak az illúzióját keltik, még alacsonyabb rendűek. A Krisztus-középpontú ontológiában ez a létrangsor felborul: az élt valóság itt szintén részeseül a nyíltság világosságából a teremtés révén, de mivel Isten valósága az emberről lett Krisztusban teljeseül ki – ahogyan korábban erről volt szó –, az élt valóság nem alacsonyabb rendű a nyílt valósághoz képest, hanem éppen hogy előkelőbb helyre kerül a létrangsorban Krisztus áldozata révén. A Luther által előtérbe állított nézőpontok kérdését is beemelve pedig a nyílt valóság, vagy ami ugyanaz, a nyíltság igazsága a szabadulás után kiáltó ember számára nem értelmezhető, vagy mondhatjuk úgy is: a sötétség számára a világosság nem valóságyszerű önmagában, hiszen elérhetetlen. Innen nézve is igazolódni látszik tehát a létrangsorban elfoglalt helye. A hamis leképezések (Luther tud olyan leképezésről is, amely nem hamis, csak ez a gondolat a szóban forgó iratban nem jelenik meg), azaz a Krisztus-valóságot meghamisító színjáték, festett kép, maskara – mint láttuk – koherens álvalóságot képez, ezért ugyancsak része, egyúttal határa ennek a létrangsornak. Az áttekinthetőség kedvéért megpróbálom ezt egy táblázatban összefoglalni:

Platonikus felfogás		Krisztus-hívő felfogás	
Valóságrétegek	Létrangsor	Valóságrétegek	Létrangsor
Nyílt valóság (igazság)	1.	Nyílt valóság (igazság)	2.
Élt valóság = részeseül valóság	2.	Élt valóság = a paradoxon valósága (igazsága) (= a nyíltság tulajdonképpen, kiteljesedett igazsága)	1.
Álvalóság (hazugság) (= az élt valóság illúziója)	3.	Álvalóság (hazugság) (= a nyílt valóság illúziója)	3.

Hadd emeljek ki még két szempontot az eddigieken túl. Az egyik, hogy az összevetés kidomborítja, hogy a Krisztus-középpontú ontológiában az álvalóság nem az élt valóságot akarja mímelni, hanem a nyílt igazságot. Itt az álvalóság nem a másik esetben egymásból eredő rangsor utolsó foka, és így nem az igazságból már csak részeseülő réteget imitálja, hanem mivel a paradoxon a nyílt valóság kiteljesedése, ezért az álvalóság ebben az esetben a nyíltság imitálását végzi. Ez elemzéseink szempontjából azért figyelemre méltó, mert a hazugság

¹⁰ A platonikus létan legismertebb kifejtése PLATÓN *Államában* található, az úgynevezett vonal- és barlang hasonlatban (2018, 351–356., 357–364. o. [509d–511e; 514a–518d]).

ontológiai rangja ekkor sokkal erőteljesebben mutatkozik meg, ami azt is jelenti, hogy a hazugság ereje sokkal világosabban kivehető. Luther, mint láttuk, a kortárs hamis papok működését színházhoz hasonlította. Ez az álvalóság azonban épp a Krisztus-paradoxont támadja azzal, hogy azt állítja, csak színház: hiszen a hatalom és dicsőség nyíltságába érkezünk, hol itt a paradoxon? – kérdezi. Nincs még egy olyan ontológia, amely a hazugságot ily módon tudná leleplezni.

A hermeneutika első elvének ontológiai megalapozottsága

A másik szempont egyúttal ennek az elemzésnek a konklúzióját is jelenti. Eddig Luther 1523-as iratának egyes gondolatait szem előtt tartva vázoltunk egy hármas valóság szerkezetet, amelynek hátterén, véleményem szerint, Luther szóban forgó szövege is kibomlik. Ám az imént azt láttuk, hogy e hármas létszerkezetnek megvan az előzménye a görögségnél is, legalábbis ami a létrétegek hármasságát érinti. Mennyiben tekinthető rendkívülinek a Luther által érvényesített bibliai valóság szerkezet? A létrétegek közötti mozgás lehetősége nem egyedi, hiszen a görög nevelésgondolat¹¹ ugyancsak ezt a lehetőséget veszi alapul. A Luthernél megjelenő hármas valóság szerkezet rendkívülisége abban áll, hogy az élt valóságot a lehető legteljesebb mértékben felértékeli e valóság szerkezetén belül. E felértékelés történhetne persze úgy, hogy az élt valóságot mintegy a legtökéletesebbnek állítja be, minek folytán az élt valóság diadalmas örömben számolhatná fel a hármas szerkezetet. Ám e felértékelés mikéntje a rendkívüli: Luthernél ugyanis a krisztusi paradoxon, azaz az Istenember, mint mondtuk, elrejtőző-feltáruló valósága értékeli fel az élt valóságot, amely Krisztus fényében lepleződik le egyszerre sötéttségében (bűnösségében) és világosságában (teremttségében). Ebben az ontológiában Krisztus a horgony, egyedül az ő valósága teremti meg ugyanis az élt valóság paradox voltát, és ő is teszi ezt felismerhetővé.

Az élt valóság eszerint, ahogyan láttuk, Krisztusban a létrangsor élén áll, de sem nem tiszta igazság, sem nem tiszta hazugság. Ami persze nem jelenti azt, hogy a megkülönböztetés képessége ne adathatna meg az embernek ebben az élt valóságban. De ő maga az élt valóság Krisztus-paradoxonától nem szabadulhat, amíg él. Aminek, ahogyan erre ezeknek az elemzéseknek az elején utaltam, meghaladhatatlan antropológiai és így hermeneutikai következményei vannak. Az ember ugyanis a hitben sem válhat meg az élt valóságtól, azaz paradox mivoltától: egyszerre igaz és bűnös, szegénységében gazdag, üldözötten szabad stb., röviden: sem nem egyik, sem nem másik, nem beérkezett, csak úton lévő vándor. Ebben mutatkozik meg az itt vázolt hármas létszerkezet értelme. Benne megalapozást nyer ugyanis egy új emberkép,

olyan, amely a valóságtól eltérőként leplezi le akár azt, ha az emberről csak mint bűnösről, akár azt, ha csak mint igazról gondolkodunk. Ha viszont az élt valóságban mindkettő kizárólag egyszerre állítható az emberről, akkor ezzel a hübrisz dagadó vitorlája kifogy a szélből, azaz nem marad semmilyen hivatkozási alapja az emberi gőgnek. És azért mondtam azt, hogy e krisztusi valóság szerkezetnek, ahogyan az Luthernél megjelenik, végső soron hermeneutikai vetülete van, mert a nem beérkezett, Krisztusra tekintő vándor ember mindig Krisztusra utalt marad, és bár a megkülönböztetés ajándékával élnie kell, nem jut olyan vakságra, hogy saját hübriszének éles fényétől ne lássa az Istenembert. Ez pedig a Krisztus-, Szentírás- és önértelmezés első elve.

Bibliográfia

Rövidítések

- LDStA 3 = LUTHER, Martin: *Lateinisch–deutsche Studienausgabe*. Szerk. Wilfried Härle et al. 3. kiad. Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig, 2009.
- LVM 3 = LUTHER, Martin: *Felelősség a gyülekezetért*. Szerk. Csepregi Zoltán – Horváth Orsolya. Luther Kiadó, Budapest, 2023 [megjelenés előtt]. (Luther válogatott művei 3.)
- LVM 6 = LUTHER, Martin: *Prédikációk*. Szerk. Csepregi Zoltán – Horváth Orsolya. Luther Kiadó, Budapest, 2015. (Luther válogatott művei 6.)
- WA = LUTHER, Martin: *Werke. Kritische Gesamtausgabe (Weimarer Ausgabe)*. 1–73. köt. Böhlau, Weimar, 1883–2009.

Felhasznált irodalom

- FABINY Tibor 2021. *Isten maszkjai. Luther olvasása közben*. L'Harmattan, Budapest.
- HEIDEGGER, Martin 2007. *Lét és idő*. Ford. Vajda Mihály – Angyalosi Gergely – Bacsó Béla – Kardos András – Orosz István. Osiris, Budapest.
- LUTHER Márton 1999. *Heidelbergi disputáció*. Ford. Nagybockai Vilmos. Magyarországi Luther Szövetség, Budapest.
- PLATÓN 2018. *Állam*. Ford. Szabó Miklós – Steiger Kornél. Atlantisz, Budapest.
- REUSS András 2009. Az egyházépítő Luther – néhány 1523-ban keletkezett írása alapján. In: Korányi András (szerk.): *Megújulás és megmaradás. Fabiny Tibor-émlékkönyv*. Luther Kiadó, Budapest. 75–95. o.
- TUBÁN József 2018–2019. „Pásztorát tőled kapta néped”. A lelkesi hivatal/hivatás teológiai tartalma és alkalmazása a lelkesi eskü tükrében. 1–2. *Keresztény Igazság*, 120. évf. 4. sz. 9–14. o.; 121. évf. 1. sz. 5–13. o.
- WENDEBOURG, Dorothea 2017. Das ordinationsgebundene Amt. In: Peter Zimmerling – Wolfgang Ratzmann – Armin Kohnle (szerk.): *Martin Luther als praktischer Theologe*. Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig. 463–476. o.

¹¹ Az „elfordítás művésze” (gör. *periagóge*) (PLATÓN 2018, 364. o. [518c–d]).